

УДК 364.3:364.662

Підлипна Р.П.

кандидат економічних наук, доцент,
Ужгородський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

АНАЛІЗ ЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ У ПОДОЛАННІ БІДНОСТІ

ANALYSIS OF THE IMPORTANCE OF SOCIAL INSURANCE IN POVERTY

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню зниження рівню та якості життя людей, що призводить до загострення соціальних протистоянь у суспільстві так, як наслідок до бідності. Розглянуто теоретичні основи тлумачення бідності та оцінено її вплив на соціально-економічний розвиток суспільства, виокремлено причини бідності в Україні, сформовано прояви бідності за ООН та охарактеризовано особливості кожного із зазначених проявів в Україні. Автором розглянуто міжнародні програми, що спрямовані на подолання бідності в Україні.

Ключові слова: бідність, форми бідності, причини бідності, прояви бідності, суспільство, концепція.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена исследованию снижения уровня и качества жизни людей, что приводит к обострению социальных противостояний в обществе так, как следствие к бедности. Рассмотрены теоретические основы толкования бедности и оценена ее воздействие на социально-экономическое развитие общества, выделены причины бедности в Украине, сформированы проявления бедности ООН и охарактеризованы особенности каждого из указанных проявлений в Украине. Автором рассмотрены международные программы, направленные на преодоление бедности в Украине.

Ключевые слова: бедность, формы бедности, причины бедности, проявления бедности, общество, концепция.

ANNOTATION

The article investigates reduce the level and quality of life, leading to acute social confrontations in society as a consequence of poverty. The theoretical foundations interpretation poverty and assessed its impact on socio-economic development of society, singled out the causes of poverty in Ukraine, formed manifestations of poverty and the UN described the characteristics of each of these manifestations in Ukraine. The author deals with international programs aimed at eradicating poverty in Ukraine.

Keywords: poverty, the forms of poverty, the causes of poverty, manifestations of poverty, society concept.

Постановка проблеми. Останніми роками соціально-економічна ситуація в Україні докорінно змінила життя населення. Перебудова економічних відносин в умовах спаду виробництва, інфляції, зміни форм власності призвела до різкого зниження рівня життя населення, зменшення його платоспроможності, розшарування суспільства за рівнем доходів, зростання безробіття. Зниження рівня і якості життя населення, недосконалість проведення економічних та політичних реформ, майнові нерівності, призводять до загострення соціальних протистоянь у суспільстві та як наслідок до «бідності». Бідність існує в кожній країні світу, навіть в багатих та соціально-розвинених суспільствах. Бідність є найдавнішою суспільною проблемою, наукові роботи економістів і соціологів доводять

різноманітність теорій і концепцій щодо визначення цього поняття. І хоча бідність з'явилася не сьогодні та є не тільки наслідком кризи та прорахунків у проведенні реформ, нині вона перетворилася й на проблему майбутнього. Тому дослідження проблем бідності в Україні набуває дедалі більшого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні й прикладні аспекти подолання бідності є невід'ємними для становлення та розвитку соціальної безпеки людини, суспільства, держави. Тому не дивним є той факт, що чимало як вітчизняних, так і зарубіжних науковців присвятили свої наукові праці даному напрямку досліджень. Серед них вчені й практики: М.Я. Хомяк [2], Г. Л. Вербицька [3], Е. Лібанова, Л. Черенько, В. Саріогло [4], П.Є. Шевчук, Г.Ю. Швидка [6], Л.І Ільчук [8], Л. Шевченко [9] та ін. Проте, незважаючи на значну кількість наукових розробок, окремі аспекти цієї проблеми потребують подальшого опрацювання та розвитку.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити теоретичні основи сутності бідності та оцінити її вплив на соціально-економічний розвиток суспільства; проаналізувати основні прояви бідності та розглянути проекти, які спрямовані на подолання бідності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «бідність» використовують для різних соціально-економічних ситуацій та окреслюють ним багато соціально-економічних проблем. Офіційно термін «бідність» з'явився в Указі Президента України «Про стратегію подолання бідності» від 15 серпня 2001 року, № 637/2001, в якому бідність визначається як неможливість у наслідок нестачі коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу [1].

З метою запобігання поширення бідності серед українського населення та поліпшення його добробуту спонукає до дій, щоб боротися з бідністю, або, хоча б, в складний для України час, запобігти її поширенню.

Запобігання і подолання бідності – одна із найважливіших глобальних проблем сучасності. Вона і в глобальному, і в локальному вимірах є предметом наукового інтересу та дискусій і зарубіжних, і вітчизняних науковців протягом багатьох років (зокрема, останніх), що свідчить про її надзвичайну актуальність [2].

Можна відзначити також значну увагу до проблеми бідності з боку Міжнародних організацій, а саме Організації Об'єднаних Націй, Світового банку, Всесвітньої організації охорони здоров'я, Міжнародної організації праці та ін. Серед національних організацій, що займаються питаннями «бідності» можна виділити Національну академію наук, Мінсоцполітики, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України та ін.

Однак варто зазначити, що єдиного методологічного підходу до оцінки бідності так і не напрацьовано, а ті, що діють дуже часто не передбачають багато важливих аспектів. Саме тому існує необхідність у порівняльному аналізі існуючих методологічних підходів оцінки бідності та соціальної нерівності, виявленні їх переваг та недоліків, а також визначення перспектив їх використання при обґрунтуванні напрямів соціальної політики української держави.

Нині особливою актуальністю набуває визначення проблем бідності, її основних проявів, опрацювання вітчизняних та зарубіжних методик оцінки бідності, аналіз та оцінка окремих коефіцієнтів нерівності, а також визначення можливих напрямів бюджетних фінансування на запобігання поширення бідності та подолання проблем спричинених нею в сучасних нестабільних умовах.

Низький рівень життя широких верств населення у поєднанні із надмірним – за європейськими стандартами – майновим розшаруванням є чи не основною соціальною проблемою України. Таку невинуватому високу ціну платить суспільство за економічні трансформації [3].

Сучасна наука визначає бідність, як «неможливість через брак коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу» [4]. Суть цього виразу пояснює те, що внаслідок матеріальних нестатків бідні верстви населення не можуть забезпечити себе необхідними для життєдіяльності елементами, зокрема харчуватися відповідно до місцевих стандартів, не можуть оплачувати

житло та комунальні послуги виходячи зі своїх потреб, не можуть лікуватися та відпочивати, забезпечуючи відновлення втраченого через хворобу або перенавантаження здоров'я, не говорячи про щоденні соціальні вигоди – комунаційні, транспортні послуги, а також необхідну в сьогоденних умовах належну освіту собі та своїм дітям. Отже, маючи економічне походження, бідність є набагато ширшим явищем, що стосується різноманітних аспектів життя населення [3].

Розрізняють бідність за стандартами цивілізації в цілому (хронологічними) і бідність за стандартами кожної конкретної країни. До першого типу відносять населення «бідних» країн і майже не відносять населення «багатих» країн. А бідність за стандартами кожної конкретної країни існує в усіх державах і суттєво не залежить від загального рівня добробуту населення. Сучасна соціально-економічна теорія тлумачить бідність як багатоаспектне явище (табл. 1).

Серед причин бідності виокремлено: глобальні, національні й особистісні. До глобальних причин бідності віднесено: цивілізаційні особливості розвитку окремих регіонів, швидкий приріст населення світу, нерівність у розподілі доходів, глобальні економічні катаклізми, особливості фінансової глобалізації, низький рівень розвитку країн. До національних причин бідності належать: політична й економічна нестабільність, недостатнє ресурсне забезпечення, високий рівень безробіття, економічні та соціальні трансформації, гендерна нерівність. Виділено особистісні причини бідності, серед яких: природний та інтелектуальний потенціал, індивідуальні доктрини, спадковість, склад сім'ї, кількість утриманців, втрата доходу. Установлено, що причини бідності змінюються у процесі трансформації суспільного устрою, форм власності, стандартів життя. Причини бідності взаємозв'язані та взаємообумовлені, вони поглиблюються диспропорціями розвитку світової економіки. ООН наголошує на чотирьох основних проявах бідності (табл. 2).

Таблиця 1

Бідність як багатоаспектне явище

Форми бідності	Тлумачення
Об'єктивна	... визначається за прийнятими в країні критеріями доходу та можливістю досягнення матеріальних і духовних благ.
Суб'єктивна	... визначається за самооцінкою: людина тоді є бідною, коли вона сама себе ідентифікує з бідністю.
Абсолютна Відносна	...найсуперечливішим моментом у теорії бідності є поділ її на абсолютну та відносну. Не існує і не може існувати універсальних програм надання соціальної допомоги за єдиним у всьому світі стандартом бідності: ті, хто є бідними у США чи Швейцарії і одержують там державну підтримку, вважатимуться заможними у країнах, що розвиваються.
Тимчасова (короткочасна)	...визначається моментальним зниження рівня життя. Наприклад, сильний шок від політичних змін, природні катаклізми. Причинами періодичних знижень рівня життя та збідніння можуть бути сезонні коливання в цінах на харчові продукти та послуги.
Застійна (Довготривала)	... визначається неможливістю для родини чи окремої особи самотужки вирішити свої проблеми і подолати матеріальні негаразди та призводить до більш тяжких наслідків.

Зазначені прояви бідності у таблиці 2 носять узагальнюючий характер. При аналізі даних категорій на нашу думку доцільно розглядати для кожної держави індивідуально. Тому нами було охарактеризовано особливості кожного із зазначених проявів в Україні. Щодо першого показника, то слід зазначити, що середня тривалість життя українця в порівнянні із рештою країн є нижча середнього показника і займає 150 місце в загальному рейтингу «довгожителів».

Показник досягнутого рівня освіти покладено в основу одного з трьох індексів, які використовує ООН для обчислення індексу людського розвитку. Тобто рівень освіти населення визнається дуже важливою ознакою розвитку будь-якої держави.

У подальшому роль освіти посилюватиметься, зростатиме важливість людського капіталу. Країни, що недостатньо фінансують сферу освіти, все більше відставатимуть у своєму розвитку. Тому спроба оцінки можливих змін у рівні освіти населення є актуальною.

В Україні виникнення бідності пояснюється, як правило, економічними причинами:

зростанням безробіття, низьким рівнем оплати праці та пенсійного забезпечення, недосконалою системою оподаткування, заборгованістю по виплатах заробітної плати, заниженими показниками, що формують соціальні виплати, невідповідністю визначених соціальних виплат реальним ринковим цінам та багато іншого.

У розумінні причин бідності маємо дві тенденції: перша, об'єктивна, – структурно-економічна, друга – суб'єктивно-психологічна. Перша – це коли незможні об'єктивно не можуть подолати різницю між собою і багатшими верствами населення, не можуть «вибитися в люди», навіть почавши заробляти більше. У суспільстві є мільйони людей, котрі вважають, що для отримання більших статків не варто докладати зусиль, бо все одно з того нічого не вийде і краще й далі жити як живеться. Друга тенденція – це коли людина най сама винна у своїй бідності й беспорядності, бо не може, а насправді не хоче змінити своє життя. Проте в кожному індивідуальному випадку ці причини поєднуються [8].

Таблиця 2

Прояви бідності за ООН та їхні особливості в Україні

Прояви бідності	Особливості в Україні
Коротка тривалість життя	Україна займає 150 місце серед 223 територій, 122 – серед членів ООН. Загальна середня тривалість життя 68,25 року (чоловіків – 62,37, жінок – 74,5) [5]
Низька професійно-освітня підготовка	У 2012 р. дослідженнями австралійськими вченими (Мельбурнський університет) було проведено дослідження якості вищої освіти у світі. Експерти порівнювали освітні системи в різних країнах за більш ніж 20 критеріями та чотирма показниками: ресурси, інвестиції з боку уряду та приватного сектору; регуляторне середовище; міжнародні зв'язки та співробітництво; результати наукових досліджень, що сприяють потребам ринку праці, Україна – на 25-му місці, що є досить високим результатом [7]. Згідно із прогнозами вітчизняних науковців [6], цей показник має тенденцію до зростання.
Відсутність необхідної бази для нормального життя - чистої питної води, медичних послуг, якісного харчування	Грошову кількісну оцінку необхідної бази для нормального життя виражено показниками споживчого кошика та прожиткового мінімуму. Прожитковий мінімум є основним соціальним стандартом, який застосовується для загальної оцінки рівня життя населення в Україні. В загальному його можна охарактеризувати як такий, що не відповідає сучасним нормам людських потреб на виживання.
Ізольованість від суспільного життя	Бідним соціалізація ніби й не заборонена, проте здатність брати активну участь у житті суспільства у них істотно послаблена, оскільки вони, або з власної волі відгородившись від інших, не відчувають у цьому потреби, або ж не можуть цього зробити через важке економічне становище.

Джерело: складено автором за даними [5-7]

Таблиця 3

Порівняльна таблиця показників у системі оцінки рівня життя іноземних держав та в Україні

Методика розрахунку зарубіжних країн	Показник	Методика розрахунку в Україні
Використовується нормативний (науково-обґрунтовані нормативи мінімального споживання товарів і послуг необхідних для відтворення продуктивних сил) та статистичний (дані реального мінімального споживання населенням матеріальних благ) методи	Прожитковий мінімум	При розрахунку враховуються мінімальні припустимі нормативи споживання найважливіших товарів і послуг – за фактичною структурою витрат 10% найменш забезпечених верств населення.
Встановлюється на рівні 35-40% середньої заробітної плати по країні і вищий за прожитковий мінімум на 10-15%	Мінімальна заробітна плата	Не нижчий прожиткового мінімуму
Визначається не величиною доходу індивіда, а ступенем задоволення основних потреб сучасної людини	Індекс консенсусної депривації	Визначається загально прийнятими стандартами

Джерело: складено автором за даними [3; 9]

Таблиця 4

Міжнародні програми спрямовані на подолання бідності в Україні

Програма	Характеристика	Період, джерела фінансування, та суми		
Підтримка реформи соціального сектору в Україні	Проект надає підтримку Урядові України та Міністерству соціальної політики України в прискоренні впровадження реформ у соціальному секторі та досягненні коротко- і середньострокових цілей соціально-економічного розвитку України.	Період	Донор	Сума
		2011		80 000\$
		2012	ПРООН	80 000\$
		2013		150 000\$
		2014		100 000\$
Сприяння інтеграційній політиці та послугам для людей з інвалідністю в Україні	Мета спільної програми сприяти застосуванню стандартів доступності та універсального дизайну як таких, що забезпечать залучення і участь людей з інвалідністю, а саме сприяти подоланню існуючих бар'єрів, які заважають або обмежують рівний доступ до послуг і об'єктів, призначених для широкої громадськості.	Донор	2013 р. Сума	
			Партнерство ООН зі сприяння правам людей з інвалідністю, ПРООН та Дитячий Фонд ООН (ЮНІСЕФ)	
				161,300\$
Зміцнення національної спроможності для ефективного розвитку молоді та відповіді на епідемію ВІЛ/СНІДу в Україні	Загальна мета Проекту полягає у зміцненні національної спроможності для ефективної відповіді на епідемію ВІЛ/СНІД та у прискоренні досягнення ЦРТ, пов'язаних з охороною здоров'я, шляхом застосування підходу, що ґрунтується на правах людини та врахуванні гендерного аспекту. Проект доповнює діяльність інших міжнародних донорів та сприяє реалізації Об'єднаної програми ООН з ВІЛ/СНІДу на 2012–2016 рр. ПРООН ретельно узгоджує свою підтримку в галузі ВІЛ/СНІДу з визначеними національними пріоритетами та усуває існуючі недоліки для досягнення коротко- і довгострокових пріоритетів	Період	Донор	Сума
			ПРООН	424 932.15\$
		2012-2013	ЮНЕЙДС	142 105.71\$
			БФ «Розвиток України»	109 119.56\$
		2014	ПРООН	197 275\$
			ЮНЕЙДС БФ «Розвиток України»	
Прискорення прогресу в досягненні Цілей Розвитку Тисячоліття в Україні	Проект «Прискорення прогресу в досягненні Цілей Розвитку Тисячоліття в Україні» має на меті на підтримку зусиль Уряду на шляху досягнення Цілей Розвитку Тисячоліття (ЦРТ) через удосконалення системи моніторингу, зміцнення спроможності щодо формування політики на основі ЦРТ, планування та інтеграції ЦРТ у стратегічні документи.	Донор	2013 Сума	
		ПРООН	175.000 \$	
		Донор	2014 Сума	
		ПРООН	80.000 \$	
Молоді футбольні волонтери: Спорт та волонтерство для ЦРТ	Проект реалізується в більш широких рамках соціальної програми «Молодь України» і Державного соціального проекту «Давай разом», активно сприяє досягненню Цілей розвитку тисячоліття (ЦРТ), зокрема досягненню Цілі 6 (боротьба з ВІЛ, малярією та іншими захворюваннями). Проект спрямований на використання соціального й освітнього потенціалу футболу і волонтерства в якості інструменту для залучення молодих людей у віці від 12 до 20 років, які проживають у сільських районах Херсонської, Миколаївської областей та Автономної Республіки Крим, до активної і ефективної участі у житті своєї громади.	Період	Донор	Сума
		2012	Бюро ООН зі спорту на благо розвитку і миру Програма Волонтери ООН	119.0000\$
		2013	ПРООН	43.058\$
		2014	Бюро ООН зі спорту на благо розвитку і миру Програма Волонтери ООН	246,110\$
			ПРООН	154,22\$
			ПРООН	41,81\$

Джерело: складено автором за даними [11]

У світовій практиці використовують різні концепції та підходи до дослідження бідності:

1) абсолютна концепція заснована на ідеях англійського економіста С. Роунтрі і базується на зіставленні доходів необхідних для задоволення деякого набору мінімальних потреб людини з доходами, які він отримує;

2) за відносною концепцією людина або сім'я вважається бідною у випадку, якщо кошти, які вони мають не дозволяють їм вести спосіб життя, прийнятий в суспільстві, в якому вони живуть. За даною концепцією межа бідності є величиною відносною і визначається як частка від величини середнього або медіанного доходу всього населення;

3) суб'єктивна концепція передбачає відокремлення бідних на основі самооцінювання. Цей підхід має як позитивні, так і негативні риси. За умов перехідних суспільств, коли великою є питома вага тіньового сектору економіки і офіційна статистика не може врахувати реальних доходів більшості громадян, за такий спосіб можна отримати більш адекватні показники. Хоча, з іншого боку, суб'єктивні показники бідності дуже різняться.

Окрім того, варто зазначити, що суттєві відмінності спостерігаються і в показниках оцінки бідності. Практика показує, що навіть однакові за змістом показники в національній системі оцінки рівня життя і в системі іноземних держав мають суттєві відмінності в методології розрахунку. Деякі з них (найбільш значущі в нашій системі) відобразимо у таблиці 3.

Прожитковий мінімум є основним соціальним стандартом, який застосовується для загальної оцінки рівня життя населення в Україні, є основою для реалізації та розроблення окремих державних соціальних програм. Саме від рівня прожиткового мінімуму залежить мінімальна заробітна плата, мінімальна пенсія, розміри державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям тощо. Цей показник виступає базовим у формуванні будь-яких соціальних виплат.

У світовій практиці цей показник також є одним із ключових, але має іншу методику розрахунку і його вартісний вимір значно вищий.

Мінімальна заробітна плата в Україні досягла визначеного мінімального рівня лише в липні 2010 року, «зрівнявшись» із показником прожиткового мінімуму.

В європейських країнах з розвинутою економікою значення цього показника повинно перевищувати прожитковий мінімум не менш як 10%.

У сучасній практиці розвинених європейських країн використовується індекс консенсусної депривації – показник «бідності за умовами життя» [10]. В українській практиці принцип депривації почали використовувати лише у 2010 році, але він ще носить досить умовний зміст та узагальнюючий характер.

Враховуючи той факт, що проблеми бідності позиціонують як невід'ємну складову соціаль-

но-економічної безпеки України, то наявність державних механізмів управління у цьому напрямку є беззаперечною.

В сучасних умовах соціально-економічного розвитку важливе значення для всіх країн, в тому числі і нашої держави має значення міжнародна підтримка. Однією з найбільш дієвих міжнародних організацій є ООН. Подолання бідності перебуває у центрі уваги діяльності ПРООН, спрямованої на розвиток. Економічне зростання має важливе значення для суспільного прогресу, але є недостатнім для досягнення Цілей розвитку тисячоліття. ПРООН надає підтримку країнам для прискорення інклюзивного зростання для сталого розвитку людського потенціалу на засадах рівності.

Розглянемо декілька проектів реалізованих в Україні (табл. 4).

Значні масштаби проблеми бідності вимагають негайних і рішучих кроків як з боку кожного громадянина, так і з боку держави, яка має виступати гарантом соціального забезпечення своїх громадян.

В умовах становлення ринкових відносин та перманентної незбалансованості державних фінансів актуальними залишаються проблеми суттєвого державного недофінансування соціальної сфери, що призводить до погіршення якості та зниження рівня життя населення. Важливим є аспект фінансового забезпечення подолання бідності населення з боку держави.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Бідність – це комплексна проблема, а її подолання є довготривалим процесом. Оптимальним варіантом розв'язання цієї проблеми є поєднання активної соціальної політики, спрямованої на відновлення і зростання зайнятості та створення умов для гідної праці, з ефективною підтримкою найуразливіших верств населення.

Проте й загальне економічне зростання автоматично не призведе до зниження рівня бідності, що підтверджується результатами попередніх років економічного зростання української економіки і невідповідної цьому зростанню динаміки основних показників бідності. Як показує досвід інших країн, нікому не вдається вирішити проблему бідності без адекватних заходів і реформ в області відносин розподілу, без обґрунтованої політики у соціально-трудої сфері.

Вирішення проблеми бідності в Україні потребує розробки системи комплексних науково-обґрунтованих заходів, які повинні враховувати профіль, специфіку та особливості формування та поширення бідності, причини її виникнення.

Від тактики виживання необхідно переходити до стратегії розвитку, від боротьби з бідністю – до зростання середнього класу. Головний спосіб боротьби з бідністю – це підвищення рівня життя, це надання громадянам можливості гідно працювати, підвищувати свій рівень доходу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Указ Президента України «Про стратегію подолання бідності» від 15 серпня 2001 року, № 637/2001.
2. Хомяк М.Я. Бідність в Україні у показниках соціальної статистики / М.Я. Хомяк // Методологія соціологічних досліджень. – 2013. – 2(3). – С. 70-76.
3. Вербицька Г.Л. Проблеми бідності та рівня життя населення України / Г.Л. Вербицька // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2010. – № 682. – С. 252-258.
4. Аналіз бідності та соціальних наслідків економічної кризи в Україні / Е. Лібанова, Л. Черенько, В. Саріогло / за ред. Б. Сляя. – К. : Програма розвитку ООН в Україні., 2010. – 62 с.
5. The world factbook. Country Comparison to the World [E-resource] / Central Intelligence Agency – Access mode : <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2102.html>.
6. Шевчук П.Є., Швидка Г.Ю. Прогноз рівня освіти населення України до 2050 р. [Електронний ресурс] / П.Є.Шевчук, Г.Ю. Швидка // Наукова електронна бібліотека періодичних видань НАН України. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11681/08-Shevchuk.pdf?sequence=1>.
7. U21 Ranking of National Higher Education Systems 2012 [E-resource] / Universitas 21: the leading global network of research universities for the 21st century. – Access mode : www.universitas21.com/RelatedFile/Download/291.
8. Ільчук Л.І. Про невідкладні заходи подолання бідності [Електронний ресурс] / Л.І. Ільчук. – К. : Центр перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України, 2010. – Режим доступу : http://cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=132:2010-12-08-15-40-44&catid=29:2010-06-15-18-48-34&Itemid=35.
9. Соціальна держава: сутність, моделі, шляхи формування в Україні : навч. посібник / За заг. ред. Л.С. Шевченко // Вісник НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Економічна теорія та право. – 2012. – № 3(10). – С. 113-286.
10. Національна доповідь України про стан виконання положень «порядку денного на XXI століття» за десятирічний період (заключний) / За ред. Л.Г. Руденко. – К. : Інститут географії НАН України, 2012. – 345 с.
11. Подолання бідності [Електронний ресурс] / Програма розвитку ООН в Україні. – Режим доступу : http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/operations/projects/poverty_reduction.html.